

Paranoidno mišljenje kot družbenopolitični fenomen

Abstract

Paranoid Thinking as a Socio-Political Phenomenon

Paranoia and paranoid are two concepts, which have become liberated from their clinical framework and have passed into journalistic, humanistic and sociological use in recent decades. In this paper we attempt to conceptualise and define the notion of collective "paranoid thinking" and its manifestations in the form of paranoid theories or ideologies. Reviewing historical cases of paranoid ideologies (with an emphasis on Italian fascism and German nazism), we identify their common paranoid traits, genesis, structure and content. Moreover, we develop a new historiographical approach to the so-called Sonderweg question and indicate some possibilities for its application in other disciplines. A heuristic concept of paranoid thinking enables a recognition of ideologies that are most dangerous to democratic societies and indicates a possibility of effectively opposing them.

Keywords: paranoid thinking, paranoia, delusion, ideology, fascism, nazism, historiography, holocaust

Rok Plavčak is a writer, a critic and a reviewer. His fields of interest are philosophy and the humanities. (rok.plavcak@gmail.com)

Povzetek

Paranoja in paranoidno sta koncepta, ki sta se v zadnjih desetletjih osvobodila kliničnega okvira in prešla v publicistično, humanistično in družboslovno rabo. V prispevku poskušamo na novo koncipirati in opredeliti pojem kolektivnega »paranoidnega mišljenja« in njegovih manifestacij v obliki paranoidnih teorij oziroma ideologij. Iz zgodovinskih primerov paranoidnih ideologij – s poudarkom na italijanskem fašizmu in nemškem nacizmu – razberemo vsem skupne paranoidne poteze, genezo, strukturo in vsebino. Naprej razvijemo nov historiografski pristop k tako imenovanemu *Sonderweg* vprašanju in pokažemo nekaj možnosti njegove aplikacije v drugih disciplinah. Hevristični koncept paranoidnega mišljenja omogoča prepoznavanje za demokratične družbe najnevarnejših ideologij in nakazuje možnost, kako jim učinkovito nasprotovati.

Ključne besede: paranoidno mišljenje, paranoja, blodnja, ideologija, fašizem, nacizem, historiografija, holokavst

Rok Plavčak je pisec, kritik in recenzent. Področji njegovega zanimanja sta filozofija in humanistika. (rok.plavcak@gmail.com)

Uporaba termina »paranoja« oziroma njegovih izpeljank »paranoičen« in »paranoiden« za označitev nekaterih družbenopolitičnih fenomenov se je v zadnjih desetletjih izrazito povečala. Zasluga za to gre bržkone Richardu Hofstadterju, zgodovinarju, ki je skoval frazo »paranoidni slog mišljenja«, da bi označil »lastnosti razvnetega pretiravanja, sumničavosti in zarotniške fantazije« (Hofstadter, 1996: 3) v političnem delovanju. A nov koncept paranoje, osvobojen kliničnega okvira, se ni uveljavil toliko v humanističnih in družboslovnih vedah, kot se je v dnevno-političnem komentarju, kjer je njegova uporaba dostikrat odvisna od ohlapnih, samoumevnih pojmovanj vsakokratnih piscev. Upal bi si trditi, da tukaj ni bistvene razlike med publicistično in občo rabo pojma: vemo, kaj je paranoja, znamo prepoznati paranoidna politična gibanja ali paranoidno retoriko – kaj je *tisto*, zaradi česar je neki družbeni fenomen paranoiden, pa ne vemo natančno (sumničavost, občutek preganjanja, nezaupljivost ...). Poglavitni vzrok za to je dejstvo, da se konceptu paranoje ni uspelo prebiti čez obrobja družboslovja in humanistike.¹

Kljub sodobnim težnjam po destigmatizaciji duševnih motenj oziroma bolezni ostaja paranoja t. i. *thick concept*, se pravi tako deskriptiven kot evalvativen pojem, in to z izrazito slabšalnim pomenom, zato je verjetno, da se uporabi primarno za *medikaliziranje nestrinjanja*. Že sama označitev namreč zbuja komprimirajoče prepričanje, da so sogovorčeva stališča, s katerimi se ne strinjamo, posledica njegove psihološke motnje ali kar norosti oziroma, ko gre za družbenopolitične entite, posledica neke kolektivne patologije, to pa hitro postane povsem zadostna utemeljitev, da jih brez argumentov in brez vzpostavitve dialoga ovržemo. Zato novokoncipirani termin razločim od kliničnega *terminusa technicusa* tako, da se od njega oddaljim s prenosom žarišča z ravni individualnega na raven občega, od posameznikovega notranjega sveta k družbenemu svetu in, rečeno nekoliko barthesovsko, od avtorja k besedilu. Termin »paranoidno mišljenje« koncipiram skozi sintezo klinične slike in analogonov, prepoznanih v družbenih pojavih, ki jih imenujem paranoidne ideologije; s primarnim poudarkom na (nemškem) nacizmu, sekundarno na (italijanskem) fašizmu in teorijah zarote. Nov termin bo ob dodatni utemeljitvi mogoče uporabiti med drugim kot hevrističen koncept za prepoznavanje potencialno nevarnih ideologij.

¹ Upoštevanja vredno mesto je zasedel le v delih nekaterih avtorjev s področij teoretske psihoanalize, poststrukturalizma, literarne teorije oziroma estetike (Lacan, Deleuze, Guattari, Žižek, Jameson, Barthes in Breton), zunaj teh polj, kjer je njegova raba najintenzivnejša, pa ostaja v splošnem nereflektiran. Ker je Freudovo razumevanje paranoje, po katerem ta nastane kot rezultat potlačitve homoseksualnosti, klinična stroka zavrgla kot nerelevantno in celo »banalno« (Munro, 1999: 15, 18, 64, 66), mu ne namenjam pozornosti. Tudi Lewis v svojem zgodovinskem pregledu paranoje Freuda ne umešča k avtorjem, ki so pripomogli k »vprašanju paranoje«, medtem ko Kraepelinu, ki je naša orientacijska točka, priznava osrednje mesto (Lewis, 1970).

Definicija paranoidnega mišljenja

Na prvo zagato, deloma odgovorno za množino raznovrstnih pojmovanj paranoje zunaj psihiatrične sfere delovanja,² naletimo že pri samem poskusu definicije, saj psihopatologija razpolaga z različnimi zgodovinskimi teorijami paranoje, njene simptomatike in etiologije. K večji zmedi pripomore dejstvo, da psihiatrična stroka ne govori izrecno o motnji ali bolezni, imenovani paranoja, saj jo je leta 1987 nadomestila diagnostična opredelitev »blodnjava motnja« (Munro, 1999: 45). Prav tako je stroka leta 2013 popolnoma opustila diagnostični kriterij »paranoidna shizofrenija« za poimenovanje samostojne motnje, ki jo po novem obravnava le še kot podtip shizofrenije. V povezavi s paranojo prepozna psihiatrična stroka *paranoidno osebnostno motnjo*, za katero so značilni sumničavost, zamerljivost, ljubosumnost in sovražnost (DSM-5, 2013: 649–650), kar le v zelo omejeni meri pojasnjuje paranoidne manifestacije, kot so nacizem, fašizem in teorije zarote. Največja interpretativna pomanjkljivost paranoidne osebnostne motnje je odsotnost konstitutivnega psihotičnega jedra, tj. blodenj, te so za njihovo razumevanje bistvenega pomena. Ne glede na nozološke diskrepance jemljem za izhodišče konceptualizacije paranoidnega mišljenja blodnjavo motnjo s preganjalno vsebino. Ne bodo me zanimale psihopatografske interpretacije, ki neko družbeno pojavnost skrčijo na psihopatologijo njenega vodilnega akterja (nacizem je posledica Hitlerjeve norosti), kot tudi ne sociopsihopatografske, ki jo pojasnjujejo s psihopatološkimi lastnostmi določene skupine, skupnosti, naroda. V eni takšnih profilacij, še posebej popularnih v medvojnem času, »izvemo« o Nemcih, »da imamo opravka z narodom, ki trpi za paranoidnimi nagnjenji« (Murray, 1943: 47). Sociopsihopatograf postavi na pacientovo mesto družbeno entiteto, družbenopolitična paranoja ni tako nič drugega kot na množice, ljudstvo, narod ali skupnost prenesena duševna motnja, kar pa je v primeru nacizma poznejše interdisciplinarno raziskovanje prepričljivo ovrglo, saj »začetnih poskusov, s katerimi so holokavst razlagali kot grozoto, ki naj bi jo zagrešili rojeni kriminalci, sadisti, norci, družbeni izmečki ali kako drugače pokvarjeni moralni posamezniki, resnična dejstva niso potrdila« (Bauman, 2006: 48). Večina Nemcev v tretjem rajhu ni trpela za duševnimi motnjami – nasprotno – s prisilno sterilizacijo teh, ki so, si je nacistična evgenika prizadevala za njihovo »odpravo« (Lifton, 2000: 25–29). Novejše raziskave so pokazale, da bi celo med pripadniki nacistične organizacije SS, neposredno odgovorne za najgrozljivejše in najokrutnejše zločine proti človeštvu, našli največ deset odstotkov takih, ki bi jih lahko označili kot »nenormalne«, in tudi iz svojih vrst so izključevali »vse, še posebej

² Hofstadter povezuje paranojo z nacizmom, makartizmom, Populistično stranko, nativizmom, protikatološkim in protiprostožidarskim gibanjem, Frank L. Britten z judaizmom, Peter Molloy s komunizmom, Frederick L. Schuman z nacizmom, Deleuze s fašizmom, Stanley Schneider s fundamentalizmom, Noam Chomsky in Timothy Melley s sodobno ameriško kulturo, Leonid Bershidsky s prepovedjo igre Pokemon Go, Jesse Walker s teorijami zarote, John L. Jackson s prikritim rasizmom etc.

navdušene, čustvene, ideološko pretirano zagnane posameznike« (Bauman, 2006: 46, 49). Holokavst je bil skrbno organiziran, natančno birokratiziran in na splošno racionalno izvajan (ibid.: 30–47), ravno zato je bil mogoč v takšnem obsegu. Nacizem nedvomno je *blazna ideologija* (Benedikt XVI. v Whitlock, 2005), a samo v določenem, nekliničnem pogledu; ni posledica kakšne domnevno skupne duševne bolezni njenih privrženecv, niti njenih ideologov. Hitler je, »četudi, je imel psihične težave, prišel do vrhovne oblasti v Nemčiji kljub tem težavam in ne zaradi njih« (Walters, 2006: 43). To dobro ponazarja Nietzschejev aforizem, da je blaznost »pri posamezniku nekaj redkega – pri skupinah, strankah, ljudstvih, včasih pa pravilo« (Nietzsche, 1988: 81), pri čemer je treba razlikovati med dvema blaznostma, individualno-klinično in družbenopolitično (metaforično, analogno) blaznostjo, ki ni vsota individualnih, niti ni z njimi kavzalno povezana.³ Družbenopolitična blaznost, če ostanem pri tem splošnem izrazu, je blaznost ideologije, teorije, družbenega mišljenja, blaznost tega, kar poganja ter usmerja skupine, stranke in množice, združene v političnih entitetah. Tako obstaja pomembna razlika med trditvama, da so paranoidni nacisti in da je paranoidna nacistična ideologija, saj prva implicira klinično diagnozo določene populacije in spada na področje socialne psihologije oziroma socialne psihopatografije, druga, ki je ena od tez tega prispevka, pa označuje tip strukture, genezo in vsebino določene miselnosti ter se približuje kritično-diskurzivni in ideološki analizi.

Družbenopolitična paranoja, strogo gledano, ne obstaja v delovanju kolektiva, marveč, kot nakazuje tudi ime *pará* (pri, zraven) + *nóos* (um), v kolektivnem *mišljenju* – pri čemer gre »kolektivno« razumeti identično Durkheimovemu pojmovanju »kolektivne zavesti«, kjer pridevnik označuje zgolj to, da ima neka skupnost oz. kolektiv *ista* prepričanja, verovanja, ideje, nazore. Raje kot o družbeni paranoji, s katero bi lahko označili skupek splošnih karakteristik (simptomatiko) paranoidnega kolektivnega mišljenja, zavesti, mentalitete in delovanja, govorim o *paranoidnem mišljenju* in o *paranoidnih teorijah/ideologijah*,⁴ ki jih to mišljenje, delujoče po določenih zakonitostih in na določen način, producira. Medtem ko paranoidno mišljenje označuje aktiven, dinamičen, produktiven miselni proces, pomeni paranoidna teorija *specifično povezano miselno konstrukcijo razlagalnega tipa*; najočitnejše tovrstne teorije so – če sledimo Hofstadterjemu namigu – teorije zarote.

³ Reprezentativni primer, ko ideološka analiza zapade v psihologizacijo, je Kiševa interpretacija nacionalizma kot kolektivne paranoje, ki ni »nič drugega kakor skupek individualnih paranoj, priveden do paroksizma« (Kiš, 1978: 29); to drzno trditev pa bi tudi najohlapnejša psihološka testiranja težko podprla z empirijo.

⁴ Tukaj uporabljana pojma paranoidna teorija in paranoidna ideologija se deloma prekrivata; ideologija je teorija, ki se je osvobodila teoretičnosti in prešla v družbeno zavest ter v politično prakso; ideologijo konstituira več teorij in prepričanj, drž; paranoidna teorija je teorija, ki pojasnjuje delovanje sveta; paranoidna ideologija je ideologija, osredinjena v paranoidni teoriji.

Vsebina in slog paranoidnega mišljenja

Paranoidno mišljenje *the besedilo* v posebni osnovni vezavi, zato imajo vse paranoidne teorije istovrstno *teksturo*, ki variira od teorije do teorije, podobno pa se tudi vsebina ponavlja v spremenjenih tematskih niansah. Zato je Hofstadterjeva uporaba termina »slog« oziroma »stil« za opredelitev paranoidnega mišljenja zavarajoča, saj tega poleg dikcije, izbire izraznih sredstev oz. elementov ter načina, kako so ta strukturirana, (kar slog je) najprej določa ravno vsebina. Paranoidno mišljenje vselej pripoveduje v prvi osebi o nas, o veliki nevarnosti, ki nam grozi, in o drugih, ki ta nevarnost so. Protagonist te *velike pripovedi* je grandiozni, kolektivni »mi«, ki se postavlja v vrednostno središče sveta. Hofstadter preudarno zariše razliko med paranoidnim politikom in kliničnim »paranoikom«: pacient dojema »sovražen in zarotniški svet« usmerjen proti njemu samemu, politik pa proti svojemu »narodu, kulturi, načinu življenja« (Hofstadter, 1996: 4). Kolektivni »mi«, navadno združen v politični entiteti, je vedno središče družbenopolitične paranoidne naracije in to v dvojnem pomenu: je subjekt, ki ustvarja naracijo, in žrtev, proti kateri je sovražno dogajanje (naracija) usmerjeno. *Mi, oni* in *velika nevarnost* so trije lajtmotivi, povezani v paranoidni trikotnik, brez katerega ne more biti paranoidne teorije. Ti trije motivi, ki jih vsak paranoidni kolektiv kulturizira svojim okoliščinam, času in prostoru ustrezno, so konstruirani v blodnjo, ki jo lahko definiramo kot *neomajno in irealno prepričanje v nekaj, česar ni*, in ga je skoraj nemogoče korigirati oziroma odpraviti. V primeru paranoje je vsebina blodnje preganjalna, kar pomeni, da obstaja kot pletež umišljenih prepričanj o obstoju disproporcionalno velike življenjske ogroženosti, o izvoru te katastrofične nevarnosti (»oni«) in o kolektivnem subjektu (»mi«). Tako je nacizem govoril o *Deutsche Volk*, judih in nevarnosti judovskega boljšeizma; fašizem o italijanskem narodu, združenem v fašistični Državi, liberalističnih in komunističnih sovražnikih ter o propadu civilizacije;⁵ islamofobična gibanja opredeljuje motivika zahodnjakov, muslimanov in popolnega opustošenja Zahoda, nacionalizme pa narod, imigranti ter ekonomski, kulturni in nacionalni razkroj. Teorije zarote, ki nevarnost prepoznajo v vzpostavitvi *novega svetovnega reda*, največkrat ne razvijejo resne politične moči, v njih pa najdemo ljudstvo in elite ter svetovno prevlado, vsiljeno pokorščino oziroma zasužnjenost človeštva.⁶ V vseh teh epskih zgodbah so »oni« antagonist, ki uteleša nepreklicno grožnjo uničenja kolektivnega subjekta, njegove kulture, načina življenja, druž-

⁵ Najbolj koncizno podana ideja fašizma je Mussolinijev esej *La dottrina del fascismo*, ki je leta 1932 izšel v izdaji *Enciclopedia Italiana*. Prvo polovico eseja je napisal fašistični filozof Giovanni Gentile, drugo pa Mussolini (Gregor, 2001: 63).

⁶ Avtorji tovrstnih teorij zarot Alex Jones, Avro Manhattan, Alberto Rivera, Bat Ye'or, David Icke, Jim Marrs, Pat Robertson, Mark Dice, Nesta H. Webster, William G. Carr prepoznajo različna gibanja, ki si prizadevajo za svetovno prevlado: iluminati, prostozidarji, skupina Bilderberg, katoliška cerkev, ZOG, vlade različnih držav, trilateralna komisija, Skull and Bones. Večina avtorjev izhaja iz ZDA, njihove teorije pa prihajajo v širše zahodno kulturno območje.

benega reda ali sveta *in toto*. Paranoidni subjekt oblikuje to gmotasto entiteto po svoji vrednostno inverzni podobi in vanjo kopiči vsako posamično družbeno nevarnost in tegobo. Umišlja večni boj dobrega in zla, pri tem pa nasprotnike opisuje s peyorativno nabitimi pomenskimi označevalci (barbarstvo, umazanost, zajedavstvo, pogoltnost, zloba, krutost, fanatizem, nehumanost, animaličnost itd.), jih demonizira, dehumanizira ter oropa statusa moralnega subjekta in objekta, s tem pa očisti še zadnje mentalne ovire za razrešitev svoje napetosti. Nacistična propagandna podoba juda zajema skoraj vse oznake,⁷ postreže tudi z bizarno, a pomenljivo upodobitvijo judov kot strupenih gob,⁸ menažeriji izrazja tako pridoda strupenost in glivičnost. Rasizem in etnicizem temeljita na kontrastu umazanega in čistega: primarno na (ne)čistosti krvi (Alfred Ploetz je 1883 skoval termin *Rassenhygiene*, ki je postal središčni koncept nacistične evgenike), sekundarno na čistoči: nedavni primer nazorne ilustracije je javno zgražanje ob posnetkih smeti, ki so jih za sabo pustile skupine beguncev. Ameriška medvojna propaganda je Japonce prikazovala s prevelikimi zobmi, z glodači in zloveščimi podočniki, v nekaterih primerih pa v podobah podgane, kače, leteče opice in gnide.⁹ V Ickovi teoriji zarote so zarotniki *reptiljanci*, plazilec podobni metamorfi, ki pijejo človeško kri (Dice, 2010: 306). Retorika nas proti njim, degradacija nasprotnika in načrtno zbujanje strahu so temeljne značilnosti ideološkega vidika ruandskega genocida (Hauschildt in Lower, 2014) in bi ga lahko deloma označili za rezultat paranoidnega mišljenja.

Paranoidno mišljenje ustvarja ozračje izrednega stanja, zbuja občutenje splošnega strahu, ob tem pa prestraši misleči – in čuteči – paranoidni kolektivni subjekt. Tako poraja enormne količine mobilizacijskega potenciala,¹⁰ ki ga vpreže, da razreši lastno napetost, kar pa je mogoče le s fizično odstranitvijo nevarnosti, ki izhaja iz sovražnega »oni«. Na tej stopnji postane paranoidno mišljenje belicistično in ker je vojna rešitev, tudi soteriološko. A preden se lahko realizira kot organizirano nasilje, se mora opogumiti in konsolidirati kolektiv. Gosto ozračje silovitih čustev, afektivnosti, razburjenja, gorečnosti, ekstaze; glasni vzkliki, udarne parole, bojni kriki, odločna dikcija, plemenite ideje, paradiranje množic, triumfi, razkazo-

⁷ S pomenljivo izjemo fanatizma, ki je v govorici tretjega rajha pomenil »presežek pojmov, pogumen, požrtvovalen, vztrajen« (Klemperer, 2014: 70).

⁸ Gre za široko distribuirano otroško knjigo *Der Giftpilz* iz leta 1938, ki jo je izdal založnik antisemitskega tabloida *Der Stürmer*, Julius Streicher.

⁹ Nenaden napad na Pearl Harbor je bistveno določil tako ameriško propagando kot politiko, ki je ameriške državljane japonskega rodu vključila v paranoidni trikotnik in jih vse – več kot 127.000 – zgolj na podlagi etničnega kriterija »relocirala« v internacijska taborišča.

¹⁰ Komplementarno razlago mobilizacijskega mehanizma, ki ne deluje po načelu strahu, poda Sloterdijk, ki pokaže, da mobilizacije množic ne smemo presojati izključno z »erotičnega« vidika (kamor umeščamo strah), temveč s »timotičnega« (kopičenje resentimenta, jeze zaradi ranjenega ponosa, odvzete časti, nespoštovanja, zatrtih ambicij in nepriznavanja, kar se akumulira v kolektivni srd, ki eksplodira v proteste, upore, revolucije, vojne), glej Sloterdijk, 2009.

vanje moči, teatralnost, »slavoloki zmage«, monumentalna arhitektura, slavnostni nagovori, prazniki, slovesnosti in ceremoniali, prapori in insignije, emblemi, simbolika, kult herojstva, zgodovina, večnost, karizma, poklicanost, usoda, numinozno, vzvišeno ... , vse, kar zbuja občutja veličanstvenosti in megalomanije, kar raztaplja prestrašenega posameznika v opogumljani »mi« in kar kolektiv napoji s psihično močjo, potrebno za spoprijem z usodnim sovražnikom, je lahko indikacija paranoidega mišljenja in njegovega napredovanja.¹¹ Udeleženci nürnberških kongresov stranke so poročali o doživljanju močnih estetskih občutkov (Lepenes, 2015: 56); uradni arhitekt nacizma Albert Speer pa je opravičeval svoja dela kot nenacistična, češ da je bila vse, kar so zahtevali od njega, »le monumentalnost« (ibid.). Nacistična skorajšnja obsedenost z uniformami in vojaškimi čini, pretirano ustanavljanje vojaških, paravojaških in političnih organizacij, oddelkov in pododdelkov (v nacizmu in fašizmu), simbolnost svastike, germanskih run in liktorskega svežnja, tisočletnost tretjega rajha, preporod Novega Rimskega cesarstva, futuristična svetost vojne, propaganda moči, severnokorejske vojaške parade in Reaganova Strateška obrambna iniciativa, obljube zlate dobe so samo nekateri zgodovinski primeri konkretizirane grandomanije, ki indicirajo paranooidno mišljenje.

Morfologija paranoidega mišljenja

Kraepelin je opisal paranojo kot »zavraten razvoj permanentnega in neomajnega blodnjavega sistema [...], ki ga spremlja popolna ohranitev urejenega mišljenja, volje in delovanja.« (Kraepelin, 1921: 212) Paranooidno mišljenje strukturira teorijo/ideologijo v obliki blodnjavega sistema. Paranooidno mišljenje ni racionalno, a to drži le v omejenem smislu: po svoji vsebini namreč ni bizarno, magično ali nadrealistično, z vidika kompozicije ni dezorganizirano, asociativno, abruptno ali nekoherentno, miselne naracije ne iztirjajo intruzivni elementi, mišljenje reagira na dražljaje okolja, kar pomeni, da jemlje snov iz dejanskega okolja, pomen, ki ga mišljenje pripisuje rečem, je določen in trajen.¹² Blodnja je

¹¹ Za nacizem je Klemperer zapisal, da je »vse heroično [...] pripadalo edinole germanski rasi« (Klemperer, 2014: 16), da je zgodovinsko »beseda, s katero je bil nacionalsocializem od začetka do konca nadvse razsipen« (ibid.: 55), in da je »tretji rajh [...] poznal samo praznike – lahko bi rekli, da je bolehal za pomanjkanjem vsakdanjosti, da je bil na smrt bolan« (ibid.).

¹² Ti simptomi bi po vzporednici s kliničnim konceptom shizofrenije opredeljevali shizofreno mišljenje.

trajno »sistematizirana«, mentalno dodelana in uniformno povezana, brez očitnih notranjih kontradikcij. [...] Nejasne plati in kontradikcije so odmaknjene, kolikor je mogoče vstran, in prikrite s težaškim mišljenjem, tako da vstane blodnjava zgradba, ki kljub vsej neverjetnosti in negotovosti svojih temeljev ponavadi ne vsebuje očitnih absolutnih nemogočosti. (Kraepelin, 1921: 221)

Na tem mestu je treba načrtovati ostro ločnico med kliničnim paranoidnim mišljenjem in kolektivnim, kajti če kolektivno paranoidno mišljenje ni posledica psihopatoloških motenj ideologov in privržencev in če ni hipostazirano, da bi se lahko od nekod pojavilo in ustvarilo preganjalno blodnjo, se njuni razmerji med temeljno blodnjo in paranoidnim mišljenjem bistveno razlikujeta. Ko gre za mentalno motnjo, je paranoidno mišljenje (motnja sama) tisto, kar ustvarja preganjalno blodnjo in gradi blodnjava zgradbo. Nasprotno pa je v družbenopolitičnem pogledu to, kar smo opredelili kot preganjalno blodnjo, tisto, ki »ustvarja« kolektivno paranoidno mišljenje. Povedano preprosteje, ko dovteten kolektiv ponotranji preganjalno blodnjo, ga ta pripravlja do načina mišljenja (in čutenja ter delovanja), podobnega klinični preganjalni blodnjava motnji. Ker se družbena realnost ne ujema z iracionalno vsebino blodnje, si ob neizogibni konfrontaciji nujno nasprotujeta, posledično mora paranoidni subjekt vlagati enormne količine napora (tudi racionalnega), da zaščiti trdnost blodnje, ki je podstat in vir umišljene paranoidne realnosti. Pri tem paranoidno mišljenje koncentrično in samonanašalno razširja blodnjava zidovje tako, da vsak dogodek in dejstvo, ki nasprotuje njeni vsebini, interpretira kot potrditev vsebine, sogovorce pa spreminja v nasprotnike kolektiva, v zarotnike, sovražnike ali v njihove pomagače. Zato je paranoidno mišljenje po svoji samoohranitveni naravi ekstenzivno, »krog preganjalcev postopoma razširja dlje in dlje« (Kraepelin, 1921: 227) in ker vsak »normalni« in izkušeni *noûs* s svojo racionalnostjo in kritičnostjo demaskira njegovo blodnjo, je tudi antiintelektualistično. V idealnih razmerah je zmožno zajeti vse: ko trči ob opozicijo znanosti in racionalnosti, ju suspendira in producira psevdovednost, pogosto v vulgarnih, rudimentarnih oblikah, ali pa apropiira že obstoječo. Paranoidno mišljenje, ki je v vsej zgodovini človeštva razvilo najkompleksnejšo strukturo, največjo intenziteto in se najobsežneje družbenopolitično materializiralo oziroma doseglo »dovršeno zmagoslavje« (Hofstadter, 1996: 7), je gotovo nacizem. Da je gradilo ideološko trdnjavo tretjega rajha, je med drugim vsrkalo Gobineaujev in Lapougejev »znanstveni rasizem« (Painter, 2010: 314), uvedlo evgeniko, nacistično arheologijo, rasno etnologijo, kraniometrijo, na nordijski mitologiji zasnovalo politično-religiozni gibanji, v politično-vojaško misel implementiralo geopolitiko in geostrategijo, na podlagi rasnih kriterijev zavrnilo »judovsko fiziko« ter zasnovalo »arijsko fiziko«. Vse to grajenje »blodnjave zgradbe« so poskusi utrjevanja temeljne blodnje in če sklepamo po analogiji, pomenita večja razvejenost in kompleksnost paranoidne ideologije večjo silovitost paranoidnega mišljenja oz. kolektiva.

Pogoji paranoidnega mišljenja: metafizika, iracionalizem, *gnósis*

Interpretacija sveta, značilna za paranoidno mišljenje, je gledanje očitnega z namenom, da bi videli skrito, gledanje pod površje, čeprav tam ni ničesar. Sorodno pojmovanje paranoje je prevzela literarna teorija, ko govori o paranoidnem pisanju in branju, o literarnih delih, kjer prvo zastavlja in nastavlja drugemu uganke, kode, napačne sledi, indice ter ključne tako, da bralca postavi v položaj razbiralca skritega smisla, dešifranta kriptograma, ubijalca sfinge – s to razliko, da se tukaj (takšna klasična žanra sta detektivka in srhljivka) pod videzom očitnega skriva dejanska resnica, ki jo bralcu po prebrani knjigi uspe razvozlati. Morilca so odkrili, zaroto so razkrinkali, nedoumljivo je postalo jasno. Zato bo paranoidno mišljenje gledalo pod površje, kar pomeni, da bo prevzemalo ali celo ustvarjalo posebne metafizične razlage sveta, po katerih se pod resnico materialne vsakdanjosti nahaja skrita resnica, skrita realnost. Paranoidno mišljenje je metafizično naravnano, obe, paranoja in metafizika, prislušujeta nečemu, česar ni tukaj, toda le paranoidno uho sliši grozljive in moreče glasove. O metafizičnih temeljih nemške politike je Dewey dejal, da je v Nemčiji pozivanje k vojaški pripravljenosti »okrepljeno z aluzijami na Kritiko čistega uma« (Dewey, 1915: 35), Max Rychner pa, »da mora vsaka diplomatska nota med vrsticami vsebovati tudi drobec metafizike« (Rychner v Lepenies, 2015: 52). Paranoidno mišljenje se pred naskoki racionalnosti in empirije zavaruje tako, da ustvarja svojsko metafiziko, ontologijo in gnoseologijo, zadnjo pa je treba razumeti prek starogrške besede *gnósis*; ta označuje vednost, ki jo posameznik pridobi sam, na podlagi osebne izkušnje. Gre torej za subjektivno, nepreverljivo vednost, mistično, intuitivno, spiritualno, pridobljeno z »uvidom« (Rudolph, 1987: 2), kakršno najdemo pri karizmatičnih voditeljih, političnih vizionarjih, verskih prerokih in pri fašističnem misticizmu. Vera, ne razum, je »osnova fašistične epistemologije« (Payne, 1995: 215), isto pa je mogoče trditi tudi za nacistično, kar najvidneje izraža prav apoteoza firerja, »[k]ultno čaščenje Hitlerja, žareča religiozna megla okoli njegove osebe« (Klemperer, 2014: 127). »Fašistično pojmovanje življenja je religiozno« (Mussolini, 1935: 12), po katerem je narod »organizem, ki ima po svoji moči in trajanju cilje, življenje in sredstva višja, kakor jih imajo razcepljeni ali združeni posamezniki, ki ga tvorijo« (Statut narodne fašistične stranke, 1943: 19). Ta absolutna in transcendentna superentiteta »se integralno realizira v Fašistični Državi« (ibid.), a se mora za svoj obstoj nenehno boriti proti liberalizmu, demokraciji, socializmu in masonstvu (Mussolini, 1935: 25). »Človek ne obstaja zunaj zgodovine« (ibid.: 13), zunaj Države ni ničesar (ibid.: 14) oziroma natančneje, vsemu, kar je zunaj nje, napoveduje fašizem totalno vojno. Tudi nacistična ideologija izhaja iz iste domene; rasa je »metafizična kategorija« (Patterson, 2015: 146), argumentacija njenega najeminentnejšega teoretika, Alfreda Rosenberga, pa gre nekako tako, da ima vsaka rasa svojo *Rassenseele* (rasno dušo), ki določa osebnost ter način mišljenja celotne rase. Judovska rasna

duša, ki v vseh judih povzroča nevarni, »talmudski« način mišljenja, je v osnovi sovražna arijski rasni duši, je strupena za arijski *Geist*. Zato je *Giftpilz* premišljena alegorija nacističnega metafizičnega pojmovanja judovskega duha; na izraz »črna smrt«, rečeno z malce posploševanja, »bomo pri Hitlerju naleteli, kadar koli govori o judih, torej v vseh njegovih govorih in nagovorih« (Klemperer, 2014: 190), ideja o judovski strupenosti in zastrupljanju nemškega naroda, pa prežema tudi »biblijo nacizma«, *Mein Kampf*. Ker ne spreobrnitev ne asimilacija in niti preselitev ne morejo trajno odpraviti judovskodušne smrtne nevarnosti za Vsenemce – duša je v krvi, zato so judje že »na podlagi svojega rojstva del mednarodne zarote proti nacistični Nemčiji« (Goebbels, 1998) –, je edina dokončna rešitev, kot so nacisti nazadnje ugotovili, popolno iztrebljenje judov (Patterson, 2015: 146–148). To je povsem racionalen sklep, izpeljan iz teoretsko izražene metafizičnega jedra osnovne blodnje paranoidnega mišljenja, okrog katere sta zgrajeni celotna nacistična ideologija in politika. Vsem oblikam paranoidnega mišljenja je skupno konstruiranje metafizično predružačenega sveta, v katerem gledajoči pod površje najdejo nevarnost. Deloma pa je mišljenje mogoče opisati kot ontološki kolektivizem, ki svet dojema z metafizično obloženimi kategorijami skupnosti (Država, tretji rajh, Deutsche Volk, arijska in judovska duša).

Na tem mestu dobi podani koncept paranoidnega mišljenja relevantno historiografsko aplikativnost na področju zgodovinskih *Sonderweg* študij, ki poskušajo nemško zgodovino pojasniti s teorijami, po katerih »je Nemčija stopila z 'normalne' zahodne poti razvoja in se podala v katastrofo nacizma« (Lepenes, 2016: 13). Nemško »posebno pot«¹³ prehoda iz novega veka v moderno dobo utemeljujejo različni avtorji z zgodovinskimi dejavniki, kot so prisotnost močne birokratizacije, velika depresija, »neparlamentaren značaj nemške 'ustavne monarhije'« (Kocka, 1988: 3), »način graditve države [...] od zgoraj« (ibid.: 12), razširjenost neliberalnih in nepluralističnih prepričanj, ohranitev junkerske politične moči, povečanje pomena države in kulture v škodo družbe in civilizacije (Dewey, 1915: 61) itn., a merodajna kritika povzame, da te »svojskosti [...] veliko več pripomorejo k pojasnitvi šibkosti in zgodnjega propada prve nemške republike kakor k pojasnitvi nacionalsocializma« (Kocka, 1988: 13). Berlin, Dewey, Lukács in Santayana podajo pomenljivo podobne intelektualno-zgodovinske razlage nemškega razvoja. Berlin, da je za nemško predvojno miselnost značilna protirazsvetljenska drža, ki jo opredeljuje zavračanje ali vsaj odpor do razuma in racionalnega mišljenja, namesto tega pa pred vse postavlja »pojem nepredvidljive volje človeka ali skupine, ki se prebija naprej na način, ki ga je nemogoče organizirati, napovedati in racionalizirati« (Berlin, 2012: 152); to implicira gnoseologijo verovanja, vizionarstva, mističnega stika, karizme, volje, inkarnirane v političnemu geniju, in metafizično razlago sveta. Dewey med dejavniki navede nemško »nagnjenost k misticizmu« (Dewey, 1915: 32)

¹³ Odlično in koncizno pregledno študijo najpogostejših *Sonderweg* razlag in njenih kritikov opravi Kocka, 1988.

in nemški idealizem (ibid.: 28–130) ter intuicijo kot primarni spoznavni odnos do sveta (Dewey, 1979: 426). Lukács utemeljuje, da je »Hitlerjeva politika [...] v praksi uresničila iracionalistično filozofijo« (Lukács, 1960: 642) in Santayana opozori na to, kar poimenuje »egotizem«, ki zajema »subjektivnost v mišljenju in svojevolskost v morali« (Santayana, 1916: 6) ter idealizem, ki »zanika, da materialni svet obstaja, razen kot ideja, nujno porojena v umu« (ibid.: 15).¹⁴ Vsi ti raznorodni avtorji so enotni v opisovanju intelektualne atmosfere, v kateri prevladujejo metafizično dojetje sveta, odklon od racionalnega mišljenja ter *gnósis* kot spoznava, to pa so bistveni *pogoji* za vznik in diseminacijo paranoidnega mišljenja – in obenem že njegovi bistveni *atributi*, potrebna je le še prisotnost dovolj močne kolektivne preganjalne blodnje, da jo tako dozeten kolektiv ponotranji. S to hevrstiko je mogoče dopolniti mehkejše različice *Sonderweg* teze in jih prek prepoznave rastišča paranoidnega mišljenja v nemškem miljeju močneje potisniti »k pojasnitvi nacionalsocializma«. Tudi v nepredvidljivem *delovanju* nacizma, kot so nena(va)dni ekspanzivni apetiti, je mogoče videti paranoidno uresničevanje zaščite vsenemškega naroda pred izumrtjem, prav tako pa v množičnem iztrebljanju judov celo potem, ko je bilo povsem jasno, da je vojna izgubljena (Longerich, 2012: 418). Vojna, ki so jo bíli Nemci, je bila, kot so to sami vztrajno ponavljali, najprej in predvsem »judovska vojna«, vojna proti judom (Klemperer, 2014: 188–198; Patterson, 2015: 153). Enako je z razreševanjem paranoidne napetosti kolektiva mogoče pojasniti odprtje vzhodne fronte, kajti »operacija Barbarosa je bila, kot je rekel [Hitler], vprašanje preživetja, *Lebensfrage*« (Kay in dr., 2012: 189), zato namesto da v antisemitski blodnji vidimo instrument naknadne ideološke legitimizacije nacističnega vojnega delovanja – to po nekaterih razlagah ni nič drugega kot »evropski kolonializem, pripeljan domov v Evropo« (Young, 2004: 39) –, zaobrnelo pogled in v nacistični ekspanziji razpoznamo konsekvenco preganjalne blodnje.

Paranoidna soteriologija in rešitev pred paranoidnim mišljenjem

Ko je Schopenhauer odkril skrivnostni Kantov *noumenon*, ki leži »pod površjem« sveta pojavnosti, videza, navideznosti – »stvar na sebi [...] ni nič drugega kot volja« (Schopenhauer, 2008: 190) –, je razglasil svojo filozofijo za »rešitev enigme sveta« (Schopenhauer v Murray, 2004: 1016), s tem pa tudi več kot le koincidenčno opisal soteriološko klico v jedru paranoidnega mišljenja. Paranoidni svet je strukturiran kot uganka, v katerem stvari niso takšne, kot se nam kažejo – tisto nevidno pa je

¹⁴ Dewey in Santayana sta zgodovinsko analizo razvoja nemške miselnosti opravila med prvo svetovno vojno in z mislijo na Nemško cesarstvo. Leta 1942 je izšla nespremenjena izdaja Deweyjeve *German Philosophy and Politics* z dodanim esejem, v katerem avtor za razvoj nacizma poudari še večji pomen idealizma in intuicije (Dewey, 1979: 421–446).

zavratna (navidezno nenevarna) nevarnost, prežeha izza lažnivega videza sveta. Dejstvo, da drugi grožnje nevarnosti ne prepoznajo, pomeni, da je ta še v *latentnem* stanju oziroma da nimajo potrebnega gnostičnega aparata (intuitivnosti, vere, zaupanja, mističnega stika, vizionarstva, »zdrave pameti«, domoljubja), a ker je *perniciozna*, je nujno takojšnje ukrepanje. Paranoidno mišljenje je edino, ki lahko reši uganko sveta, ali rečeno v priljubljenem sredstvu paranoidne metaforike, medicinskem izrazju, edino, ki lahko poda pravilno diagnozo družbene, *politične bolezni* in ki pozna pravo etiologijo; drugi tipi mišljenja »so poskušali zdraviti bolezen [bedo nemške družbe] z odpravljanjem simptomov, za katere so mislili, da so vzroki. Toda nihče ni prepoznal ali hotel prepoznati pravega vzroka bolezni [tj. judov]« (Hitler, 1943: 171). Hitlerjeva retorika je tako nasičena z medicinsko metaforiko, da ga Koenigsberg nekoliko ironično poimenuje »politični zdravnik« (Koenigsberg, 2016).¹⁵ A podobno bi lahko rekli za samo paranoidno mišljenje, saj epistemski sumničavosti (spoznavi, temelječi na sumu, kar se kaže kot neutemeljeno in animozno iskanje skritega in skrivnega) in pokvarjeni etiologiji (prepoznavanje vzrokov tam, kjer jih ni) sledi postopek nujnega političnega zdravljenja bolezni. Rešitvi uganke sveta sledi odrešitev sveta (*soteria*). Ta pa se – kot nas uči zgodovina – konča s smrtjo milijonov. Razdalja med blodnjo in holokavstom je resda velika, a ker je kolektivno paranoidno mišljenje po naravi blodnjavo (kar pomeni, da paranoidnega kolektiva ni mogoče prepričati, da bi opustil ali spremenil temeljna animozna prepričanja) in paranoidno (povzročča občutja intenzivnega kolektivnega strahu in predvidoma srda,¹⁶ pripravna za mobilizacijo kolektiva), bo iz noetične sfere posegalo v realno, pri tem pa skušalo zdrobiti vsako opozicijo tujega mišljenja in delovanja. Zaradi teh lastnosti se je namreč nezmožno ustaviti, vse dokler ne bo odpravilo lastne napetosti, nastale s kopičenjem strahu, tega pa ne more storiti drugače, kakor da dokončno odpravi tisto, kar verjame, da je izvor strahu. Iz tega je mogoče dokaj prepričljivo izpeljati sklep, da bodo ksenofobni nacionalizmi, verski fundamentalizmi ali druga politična gibanja – ki poudarjajo veličino lastnega kolektiva (»mi«) na škodo drugih (»oni«) in strašijo z umišljeno grožnjo, ki jo ti drugi pomenijo (uničenje kulture, načina življenja, religije, družbenega reda, etnije, naroda) –, če ne bodo zaustavljeni, kulminirali v delovanje, sorodno nacističnemu, v preganjanje namišljenih sovražnikov, a povsem dejanskih ljudi. Povrhu paranoidni kolektiv dojema vsako kritiko svojega mišljenja ali delovanja kot sovražen poskus sabotaže, kot persekucijo, kot del zarote, zato je možnost vzpostavitve učinkovitega racionalnega dialoga kvečjemu zelo vprašljiva, če ne kar nična.¹⁷ Družba,

¹⁵ Več o pregledu izrazja, uporabljenega v *Mein Kampf*, glej Koenigsberg, 1975.

¹⁶ Razmerja med kolektivno prestrašenostjo, samopoveličevanjem, opogumljenjem in timotiko bi bilo treba podrobneje raziskati.

¹⁷ Podobno neuspešna je konfrontacija s trpečimi za preganjalno blodnjavo motnjo (Munro, 1991: 131).

temelječa na dediščini humanizma in razsvetljenstva, bi tako morala v kolektivnem paranoidnem mišljenju razbrati posebej veliko potencialno nevarnost, ki se od nevarnosti protidemokratskih »mišljenj« drugačnih tipov razlikuje v tem, da je ni mogoče ublažiti s konsenzom, delegiranjem, izplačevanjem, s politično asimilacijo, toleriranjem ali s popuščanjem zahtevam, saj paranoidnemu kolektivu ne gre za dosego nekih partikularnih želja, za moč, vpliv, bogastvo ali za oblast kot tako, temveč za uničenje prividne grožnje. In ker pregnjalne blodnje navadno ležijo na osiščih patriotizma, šovinizma, ksenofobije in rasizma, so po svojem bistvu globoko protidemokratske ter nasprotujoče načelu spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Njihova realizacija pomeni *de facto* konec demokratičnega družbenega reda, kulture, načina življenja in v skrajni konsekvenci obstoja neke skupine – paranoidno naracijo je treba brati inverzno: pripovedni »oni« so tisti, ki so v resnici v potencialni življenjski nevarnosti in z njimi vsi, ki stojimo napoti. In ker tendence paranoidnega mišljenja po razrešitvi napetosti blodnje niso kontingenca, temveč inherentna gotovost paranoidnega mišljenja samega, je v nevarnosti kolektivno racionalno mišljenje kot tako. Lekcija, ki bi se jo lahko naučili, je, da racionalno mišljenje ne more *prepričati* paranoidnega mišljenja, da opusti temeljno in nevarno blodnjo, lahko ga samo onemogoča, to pa predvsem tako, da nasprotuje samoukinjanju demokracije¹⁸ in ne dopušča, da politiki ali volivci odločajo o ukinjanju pravic in temeljnih svoboščin drugih.¹⁹ Demokratične družbe morajo še posebej nasprotovati splošnemu prepričanju, da svoboda izražanja misli pomeni neomejeno izražanje, kajti pregnjalna blodnja, ki se sprva širi z retoriko strahu, bo na neki točki razvoja prevzela retoriko sovraštva – blodnjo, da muslimani predstavljajo veliko grožnjo nekemu kolektivu, ta kolektiv kmalu razreši z nadgradnjo, da je treba nasprotovati, odstraniti, uničiti vzrok grožnje –, zato je nasprotovanje sovražnemu govoru najnujnejši imperativ nevtraliziranja paranoidnega mišljenja. Tako je vprašanje preprečevanja diseminacije paranoidnega mišljenja prepleteno z vprašanji definiranja, preprečevanja in sankcioniranja sovražnega govora, obenem pa nakazuje na potrebo po reviziji naših prepričanj o dejanski (ne)nevarnosti sovražnega govora.

S pomočjo nekaterih prepoznanih soodnosnosti je mogoče začrtati možnosti preventivnega delovanja zoper nastanek paranoidnih blodenj. Prvič, ker je paranoidno mišljenje v osnovi metafizično, so zanj dovezetnejša »metafizicirana« družbena območja, kot so verske skupnosti, religiozni kulti in druga kulturna okolja, v katerih prevladujejo mistični, iracionalistični, protirazsvetljenski, spiritualistični, antiinte-

¹⁸ Takšen primer je sprejetje zakona Acerbo v Italiji leta 1924, ki je 25-odstotni fašistični večini v parlamentu prisodil 2/3 sedežev, in je prvi v seriji zakonov, ki so odpravili parlamentarizem in konsolidirali fašizem (De Grand, 1995: 26).

¹⁹ Npr. nürnberški rasni zakoni v nacistični Nemčiji.

lektualistični, praznoverski in protidemokratski sentiment, ²⁰ zato je uveljavljanje načel racionalizma, sekularizma, demokratičnosti in humanizma v javnem, družbenem in političnem življenju najboljša zaščita. Drugič, ker temelji na zmotnih prepričanjih, nedostopnih korekciji, je učenje kritičnega mišljenja bistvenega pomena za posameznikovo odpornost nanj. In tretjič, ker je paranoidno mišljenje tribalistično, bo težje uspevalo v kozmopolitskih kulturnih okoljih. ²¹

Sklep

Sodeč po analogiji z nacizmom lahko sklenem, da ko dovezetna skupina posameznikov ponotranji takšno trdoživo preganjalno blodnjo, ta povzroči razvoj kolektivnega mišljenja, ki je *podobno* mišljenjskim in emotivnim *procesom* pri pacientih s preganjalno blodnjavo motnjo. V družbah, v katerih so močno prisotni dejavniki (in prepričan sam, da je med njimi naša), ki smo jih prepoznali, obstaja resna nevarnost, da se iz paranoidne blodnje razvije teorija in iz nje politična ideologija, ki eskalira v obsežno politično nasilje in preganjanje ranljivih družbenih skupin (manjšin, beguncev, priseljencev, pripadnikov druge veroizpovedi ali spolne usmerjenosti itn.). Vsekakor pa so potrebne nadaljnje raziskave, ki bi korelacijo ovrgle oziroma podkrepile in tako pripomogle k aplikaciji tega hevrističnega koncepta. Če se izkaže, da je korelacija trdna, je njegova uporaba mogoča ne le v historiografiji in ne le pri interpretacijah vidikov nacizma, temveč tudi širše v družboslovju, humanističnih vedah in v javnem diskurzu. V tem primeru je najpomembnejši prispevek koncepta možnost, da po značilni vsebini in obliki ter zunanjih manifestacijah prepoznamo, ali neke ideologije oz. družbenopolitična gibanja izhajajo iz preganjalne blodnje in ali indicirajo lastnosti kolektivnega paranoidnega mišljenja, ter kako so razvita; v tem primeru so bistveno nevarnejša, kot se nam kažejo na prvi pogled – podobno kot se je precej nenevarna kazala neka obskurna münchenska skupina, ki pa je v dveh desetletjih iz temeljne blodnje »zgradila« do tedaj nepredstavljivo »industrijo smrti«. Pravočasna prepoznava in zavedanje dejanske nevarnosti bi lahko pripomogla k pravšnemu ukrepanju. Holokavst ni preživet in neponovljiv dogodek, »[č]e je to, kar se je zgodilo judom, enkratno, potem se je zgodilo zunaj zgodovine, postalo misteriozni dogodek, na glavo obrnjen čudež tako rekoč, dogodek verskega pomena v tem smislu, da ga ni ustvaril človek, kot se to navadno razume. Po drugi strani, če ni enkraten, kje so vzporednice in precedensi« (Bauer v Dobkowski in Wallimann, 1987: 153). Vzporednice so v kolektivnih paranoidnih

²⁰ Krščanska skupnost in inkvizicija; protirazsvetljenstvo in rojstvo žanra teorije zarote (Augustin Barruel: *Memoirs Illustrating the History of Jacobinism* (1797) in John Robison: *Proofs of a Conspiracy* (1797)), fašistični mysticizem, nacistična metafizika, *new-age* in teorije zarote.

²¹ Kar sovпада z dejstvom, da je imel nacizem neprimerno več podpore v ruralnih okoljih in manj v urbaniziranih, glej Geary, 1998.

mišljenjih, nacizem je zgolj eno od njih, ki se je najsiloviteje realiziralo in razrešitev lastne napetosti izpeljalo najdlje.

Literatura

- BAUMAN, ZYGMUNT (2006): *Moderna in holokavst*. Ljubljana: Študentska založba
- BROEDEL, H. PETER (2003): *The Malleus Maleficarum and the Construction of Witchcraft: Theology and Popular Belief*. Manchester: Manchester UP.
- COOPER, A. ASHLEY, EARL OF SHAFTESBURY (2011/1737): *Characteristicks of Men, Manners, Opinions, Times*. Zv. 2, D. den Uyl (ur.). Dostopno na: <http://oll.libertyfund.org/titles/1851> (24. avgust 2016).
- DAVISON, M. CAROL (2004): *Anti-semitism and British gothic literature*. New York: Palgrave Macmillan.
- DE GRAND, J. ALEXANDER (1995): *Fascist Italy and Nazi Germany: The 'fascist' Style of Rule*. New York: Routledge.
- DEWEY, JOHN (1915): *German Philosophy and Politics*. New York: H. Holt.
- DEWEY, JOHN (1979): *The Middle Works, 1899–1924*. Carbondale, Illinois: SIU Press.
- DIAGNOSTIC AND STATISTICAL MANUAL OF MENTAL DISORDERS (2013): *DSM-5*. Washington, D.C.: American Psychiatric Association.
- DICE, MARK (2010): *The New World Order: Facts & Fiction*. San Diego, CA: Resistance.
- DOBKOWSKI, N. MICHAEL IN ISIDOR WALLIMANN (1987): *Genocide and the Modern Age: Etiology and Case Studies of Mass Death*. New York: Greenwood.
- GEARY, DICK (1998): Who Voted for the Nazis? *History Today* 48(10): 8–14.
- GOEBBELS, JOSEPH (1998): *The Jews are Guilty!* Dostopno na: <http://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/goeb1.htm> (9. september 2016).
- GREGOR, A. JAMES (2001): *Giovanni Gentile: Philosopher of Fascism*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- HAUSCHILD, THOMAS IN MATTHEW LOWER (2014): *The Media as a Tool of War: Propaganda in the Rwandan Genocide*. Dostopno na: <http://hscentre.org/wp-content/uploads/2014/05/ML-TH.-Hardcopy-Rwanda-Propaganda.-Final.pdf> (23. september 2016).
- HITLER, ADOLF (1943): *Mein Kampf. Zwei Bände in einem Band Ungekürzte Ausgabe*. München: Franz Eher Nachfolger GmbH.
- HOFSTADTER, RICHARD (1996): *The Paranoid Style in American Politics, and Other Essays*. Cambridge: Harvard University Press.
- KIŠ, DANILO (1978): *Čas anatomije*. Beograd: Nolit.
- KLEMPERER, VICTOR (2014): *LTI Lingua Tertii Imperii (govorica tretjega rajha): filologova beležnica*. Ljubljana: Založba *cf.
- KOENIGSBERG, RICHARD, A. (1975): *Hitler's ideology: A study in psychoanalytic sociology*. New York: Library of Social Science.
- KOENIGSBERG, RICHARD, A. (2016): *Hitler as a Political Physician*. Dostopno na: <https://>

- www.libraryofsocialscience.com/newsletter/posts/2016/2016-07-11-rak-h1.html (6. september 2016).
- KOCKA, JURGEN (1988): German History before Hitler: The Debate about the German Sonderweg. *Journal of Contemporary History* 23(1): 3–16.
- KRAEPELIN, EMIL (1921): *Manic-depressive insanity and paranoia*. Edinburgh: Livingstone.
- LEPENIES, WOLF (2015): *Zapeljivi čar kulture v nemški zgodovini*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- LEŠER, IZTOK (1999): *Blodnjava motnja*. Dostopno na: http://psihiater-leser.com/dusevne_motnje/blodnjava_motnja/ (4. september 2017).
- LEWIS, AUBREY (1970): Paranoia and Paranoid: A Historical Perspective. *Psychological Medicine* 1: 2–12.
- LIFTON, R. JAY (2000): *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*. New York: Basic.
- LUKÁCS, GYÖRGY (1960): *Razkroj uma: pot iracionalizma od Schellinga do Hitlerja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MELLOR, CLIVE (2007): Schizo-affective, paranoid and other psychoses. V *Seminars in General Adult Psychiatry*, G. Stein in G. Wilkinson (ur.), 187–201. London: Gaskell.
- MILLON, THEODORE, SETH GROSSMAN IN SARAH E. MEAGHER (2004): *Masters of the mind: Exploring the story of mental illness from ancient times to the new millennium*. Hoboken, NJ: Wiley.
- MUNRO, ALISTAIR (1999): *Delusional Disorder: Paranoia and Related Illnesses*. Cambridge, UK: Cambridge UP.
- MURRAY, C. JOHN (2004): *Encyclopedia of the Romantic Era 1760–1850*. New York: Fitzroy Dearborn.
- MUSSOLINI, BENITO (1933): *The Political and Social Doctrine of Fascism*. London: Hogarth Press.
- NIETZSCHE, FRIEDRICH (1988): *Onstran dobrega in zlega: predigra k filozofiji prihodnosti; H genealogiji morale: polemični spis*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PAINTER, N. IRVIN (2010): *The History of White People*. New York: W.W. Norton.
- PATTERSON, DAVID (2015): *Anti-Semitism and Its Metaphysical Origins*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- PAYNE, G. STANLEY (1995): *A History of Fascism, 1914–1945*. Madison: University of Wisconsin.
- RUDOLPH, KURT (1987): *Gnosis: The Nature and History of Gnosticism*. San Francisco: HarperSanFrancisco.
- SCHOPENHAUER, ARTHUR (2008): *Svet kot volja in predstava*. Ljubljana: Slovenska matica.
- SLOTERDIJK, PETER (2009): *Srd in čas: politično-psihološki poskus*. Ljubljana: Študentska založba.
- SMITH, D. WOODRUFF (1989): *Ideological Origins of Nazi Imperialism*. Oxford: Oxford UP.

- STATUTO DEL P. N. F. = STATUT NARODNE FAŠISTIČNE STRANKE (1943). Lubiana:
Federazione dei fasci di combattimento.
- WALTERS, D. GLENN (2006): *Lifestyle Theory: Past, Present, and Future*. New York: Nova
Science.
- WHITLOCK, CRAIG (2005): *Pope Notes »Insane« Ideology of Nazis During Synagogue
Visit*. Dostopno na: [http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/
article/2005/08/19/AR2005081900456.html](http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/08/19/AR2005081900456.html) (16. september 2016).
- YOUNG, ROBERT (2004): *White Mythologies: Writing History and the West*. London:
Routledge.